

УДК 324

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10-3.03>

Лук'янова Г.Ю.

к.ю.н.,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Обґрунтування актуальності теми дослідження. Проблематика протидії корупції, яка сьогодні бентежить не лише наукову спільноту, але й широкі кола громадськості, жодним чином не є трендом сьогодення. Вона, без перебільшення, сягає своїм корінням прадавніх часів.

Зарубіжні дослідники проблем корупції Барнік К. (Barnick K.), Браємер Дж. (Braemer J.), Людвіг Лж. (Ludwig, J.) вважають, що «корупція як форма девіантної злочинної поведінки стара, як саме людство» [1]. І дійсно, в найдавніших збережених писемних джерелах згадки про корупцію трапляються повсякчас. Є вони і в клинописних текстах Вавилону і в Старому Заповіті.

Для багатьох сучасників це може видаватися дивним, однак уже 4 000 років тому правителі найбільш розвинених держав усвідомлювали небезпечність корупції і впроваджували сувору відповідальність за корупційні правопорушення. При цьому саме слово «корупція», яким ми користуємося сьогодні, має вдвічі коротшу історію.

Все це й обумовлює доцільність вивчення особливостей протидії корупції в таких країнах як Вавилон та Стародавній Рим.

Сучасний стан дослідження.

Історико-теоретичним проблемам дослідження місця корупції в науках державного управління та права присвячували свої праці численні вітчизняні дослідники, як то: Л. І. Аркуша, П. Д. Біленчук, К. І. Бриль, В. О. Веклич, А. В. Гайдук, В. Д. Гвоздецький, В. М. Гарашук, В. Л. Грохольський, В. І. Лит-

виненко, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, Є. В. Невмержицький, С. В. Омельченко, С. А. Подоляка, С. Г. Стеценко, О. В. Терещук, О. Д. Терещук, В. С. Цимбалюк. Проте, детальних досліджень становлення антикорупційної діяльності в окремих країнах античних часів у вітчизняному науковому просторі дуже мало. Що й обумовлює актуальність дослідження.

Основний зміст.

Ймовірно, першою державою, де почали усвідомлювати проблему корупції на національному рівні, став Вавилон. Його ж можна вважати й першою країною, яка почала боротися з корупцією. Російські дослідники Качкіна Т.Б., Качкін А.В. з цього приводу зазначають: «Першим борцем з корупцією прийнято вважати шумерського царя Урукагіна (Урунімгіна), який припиняв зловживання суддів і чиновників, які вимагали незаконні винагороди. Про що стало відомо з розшифрованих клинописів стародавнього Вавилону, що відносяться до середини III тис. до н.е.» [2].

Однією з перших пам'яток писаного права, що збереглися до сьогодні, вважається стела царя Вавилону Хаммурапі (правив Вавилоном приблизно в 1792–1750 роках до н. е.), яка наразі відома під назвами «Зведення законів Хаммурапі», або «Кодекс Хаммурапі». Поверхня кам'яної брили, історія якої датується 1780-х роками до н.е., містить 282 норми закону (найчастіше трактуються як параграфи Кодексу), що регулюють різні сфери суспільних відносин [3]. Автор не виокремлює

корупцію в якості категорії злочинів. Однак покарання за відверто корупційні діяння теж знайшли своє місце серед цих параграфів.

Більшість вітчизняних дослідників історії протидії корупції [4; 5] чомусь зупиняються на § 5. зазначеного Кодексу, яким врегульовано відповідальність судді за фальсифікацію документу, і який передбачає доволі м'яку (порівняно з іншими параграфами) відповідальність виключно адміністративного та дисциплінарного характеру: «Якщо суддя буде розглядати судову справу, прийме рішення, виготовить документи з печаткою, а потім своє рішення змінить, то цього суддю треба викрити у зміні рішення, і він повинен сплатити суму позову у цій судовій справі у 12-кратному розмірі, а також має бути на зібранні піднятий зі свого судового місця і не повинен повертатися і засідати із суддями у суді» [3]. Звісно, у випадку дослідження історії протидії корупції саме в судових органах, такий підхід може видаватися вичерпним. Більше того, значна сума штрафних санкцій а особливо – заборона займатися судочинством (судячи з відсутності уточнень терміну – пожиттєво), сучасними дослідниками може розглядатися як доволі жорстоке покарання. Проте, Кодекс Хаммурапі містить ряд інших норм, які стосуються дій, що за сучасними вітчизняними підходами підпадають під поняття «корупція».

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» «корупція – це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'я-

заних з ними можливостей» [6]. При цьому, відповідно до підпункту «г» пункту 1 частини першої зазначеної статті 3 цього ж Закону, до суб'єктів, на яких поширюється його дія відносяться також «військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки» [6]. У випадку з Кодексом Хаммурапі, згадувані «декум» і «лубуттум» (десятник і сотник), якраз і є «військовими посадовими особами». І їх зловживання владою Хаммурапі карає незрівнянно жорсткіше, ніж згадуваних суддів-шахраїв.

Так, зокрема, відповідно до § 33 «Якщо «декум» або «лубуттум» (сотник або десятник) узяв людину, яка не підлягає призову, замість редума (воїна, який мусить відслужити) або ж він прийняв для царського походу найманця і послав його в якості заміни редуму (знову ж таки – воїну, який мусить служити), то цей «декум» або «лубуттум» повинен бути убитий» [3]. Наступна норма є своєрідним продовженням попередньої. Відповідно до § 34, «якщо «декум» або «лубуттум» візьме пожитки редума, спричинить шкоду редуму, віддасть редума в найм, передасть редума на суді сильнішому або візьме собі дарунок, який дав редуму цар, то цього декума або лубуттума треба вбити [3]. Тобто зловживання службовим становищем з боку військової старшини каралося виключно смертною карою. При цьому, перелік можливих зловживань є доволі широким і його було зафіксовано в письмовому вигляді. Наразі складно оцінити ефективність такої антикорупційної політики, однак можливо саме вона стала однією з причин величі Вавилону, який сьо-

годні розглядається як одна з перших цивілізацій на нашій планеті.

Минали століття, одні держави зникли, а інші – лише зародилися. І лише корупція супроводжувала кожен з них як на етапах становлення, так і в часи занепаду. Через півтори тисячі років після Хаммурапі проблематика протидії корупції випала на долю правителів Стародавнього Риму. Сам термін «*corruptere*» походить саме з латини і прийшов до нас з Риму. Він використовувався у значеннях «змінювати за гроші показання в суді» та «підкуповувати суддю» [7, с. 13]. І в цьому контексті доречно погодитись із твердженням Н. Макіавеллі про те, що саме в римському праві термін «корупція» отримав своє перше конкретне юридичне вираження [8, с. 93]. Такж варто зауважити, що розуміння проблеми корупції прийшло до римлян не відразу. Намагаючись зрозуміти природу корупції, Цицерон у своїх публічних виступах неодноразово піднімав проблему хабарництва серед чиновників, причину якого він вбачав у сутності людини, у пороках, що їй властиві [9]. Однак, знадобилися століття для того, щоб законодавець почав активну роботу над антикорупційним інструментарієм.

З часом антикорупційна діяльність в Римі набула широкого розмаху. Передбачалися навіть окремі позови «*actione de albo corruptione*» – проти того, хто пошкодив або змінив виставлений текст преторського едикту на білій дошці (*album*) для публічних оголошень, що писалися чорними або червоними літерами [10]. Юлій Цезар просував практику суворого покарання за підкуп і подарунки посадовим особам. Ним було заборонено, наприклад, прийом намісниками в провінціях золотих вінків від підвладних міст [10]. При цьому підкуп виборців в Стародавньому Римі набув такого поширення, що деякі римські громадяни почали сприймати одержувані ними суми як законну платню. В один період Імператор Август навіть роздавав виборцям свої особисті кошти, щоб вони вже нічого не вимагали від кандидатів

на державні посади [9]. Однак такий підхід не виправдав себе, як і будь-які інші спроби улестити вимагачів фінансуванням.

Окремі згадки про корупцію містяться у найбільшому пам'ятнику римського права – Законах дванадцяти таблиць: «Таблиця IX. Авл Геллій. Аттичні ночі, XX. 17: Невже ти будеш вважати суворим постанову закону, що карає смертною карою того суддю або посередника, які були призначені при судоворінні (для розгляду справи) і були викриті в тому, що прийняли грошову винагороду за (цього) справи?» [11].

А серед спеціальних комісій магістрів була комісія по хабарах і вимаганні з боку посадових осіб, заснована законом *Calpurnia* в 149 р. до н.е. [12], яка розробляла безпосередньо заходи боротьби з корупцією та пропонувала офіційні визначення незаконної винагороди посадових осіб.

Відомий дослідник історії корупції та антикорупційної діяльності В. О. Веклич виокремлює цілу систему заходів протидії корупції часів Стародавнього Риму:

1. Визнання неприпустимим долучення сенаторів до окремих сфер діяльності: «заборона займатися морською торгівлею, фінансовими операціями, а також казенними підприємствами».

2. Намагання протидіяти деградації суспільній моралі, що зумовлювало розширення середовища для поширення корупції. «З цією метою у Римі приймалися та запроваджувалися закони про розкіш – *leges sumptuariae*». Зокрема «Закон про подарунки» (*lex Cincia de donationibus*) 204 р. до н.е. [12], обмежував їх розмір від клієнта патрону та запроваджував заборону на деякі види дарунків і форми дарування; деякими законами (Закон Гая Орхидія 181 р. до н.е., Закон Фаннія 161 р. до н.е.) [12] суворо регламентувалося проведення масових заходів – званих обідів та вечерь (аж до визначення кількості гостей та обсягу коштів, які дозволялося витратити).

3. Спеціальне законодавство щодо обмеження розмірів окремих різновидів власно-

сті, що може перебувати в руках осіб або їхніх родин або ж користування деякими благами: «Закон Клавдія (lex Claudia de nave senatorum) 218 р. до н.е. забороняв сенаторам та їхнім сім'ям володіти кораблями, що вміщували понад 300 амфор (ці норми повторно використані Цезарем у 59 р. до н. е. в lex de repetundis); Закон Опція (lex Oppia) 215 р. до н.е. [12] забороняв римським жінкам мати понад пів унції золота, носити різнокольоровий одяг, їздити у візках по Риму й інших містах або навколо них на відстані милі, окрім днів державних і релігійних свят».

4. Обмеження обсягів споживання: Закон Публія Ліцинія Красса Муціана 131 р. до н.е. впроваджував обмеження кількості м'яса, що могло споживатися [13, с. 4].

Тобто вже до початку нашої ери, в найбільш розвинених державах відбувалися спроби сформувати якщо не повноцінний антикорупційний механізм, то бодай систему покарань за корупційні правопорушення.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Анотація

Статтю присвячено дослідженню історично підтверджених випадків впровадження правових норм, спрямованих на протидію корупції у Вавилоні та Стародавньому Римі.

В ході дослідження проаналізовано Кодекс Хаммурапі, численні нормативно-правові акти Стародавнього Риму, на наявність норм, що встановлюють відповідальність за корупційні правопорушення.

З'ясовано, що на відміну від Вавилону, де Кодекс Хаммурапі передбачав покарання за корупційні дії суддів і військових командирів, у Стародавньому Римі набули поширення численні обмеження, орієнтовані на стримування рівня життя корупціонерів, протидію корупції як серед державних службовців, так і серед громадян.

Серед іншого, мали місце спроби боротися з масовим підкупом виборців та прагненням представників владної верхівки (у тому числі – дружин заможних римлян), до демонстрації колосальних статків. При цьому, на відміну від Вавилону, в Стародавньому Римі передбачалися значно м'якші покарання за корупційні правопорушення.

Авторкою констатовано нерозривність корупції та держави, незалежно від історичного періоду та форми державного устрою. Запропоновано акцентувати увагу у подальших дослідженнях на взаємозв'язку між розквітом і занепадом давніх держав та корупцією.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, Вавилон, Хаммурапі, Стародавній Рим.

Протягом всієї відомої історії людства корупція є супутником держави, адже підставою для її зародження виступає прагнення посадової особи отримувати додаткові блага за рахунок власного становища. При цьому, корупція невпинно руйнує державний механізм, розбещує як державних службовців, так і пересічних громадян, нівелює цінність закону.

Аналіз антикорупційних норм і традицій прадавнього Вавилону і Стародавнього Риму дає підстави вважати, що вже в той час мали місце як спроби виокремлення ряду корупційних проявів (підробка документів, підкуп суддів, підкуп виборців, отримання коштовних подарунків, зловживання владними повноваженнями відносно підлеглих), так і розробка механізмів протидії корупції (в першу чергу – шляхом формування системи покарань за корупційні дії).

Подальшої уваги дослідників заслуговує питання проявів корупції в інших країнах цього ж історичного періоду та дослідження її впливу на розвиток і занепад цивілізаційних проектів, протягом відомої історії людства.

Lukianova H.Yu. Problems of combating corruption in the ancient world

Summary

The article is devoted to the study of historically confirmed cases of implementation of legal norms aimed at combating corruption in Babylon and Ancient Rome.

The study analyzed the Hammurabi Code, numerous legal acts of ancient Rome, for the existence of rules establishing liability for corruption offenses.

It was found that in contrast to Babylon, where the Hammurabi Code provided for the punishment of corrupt actions of judges and military commanders, in ancient Rome there were numerous restrictions aimed at curbing the living standards of corrupt officials, combating corruption among civil servants and citizens.

Among other things, there were attempts to combat mass voter bribery and the desire of representatives of the ruling elite (including the wives of wealthy Romans) to demonstrate enormous wealth. At the same time, in contrast to Babylon, in ancient Rome there were much milder punishments for corruption offenses.

The author states the inseparability of corruption and the state, regardless of the historical period and form of government. It is suggested that further research focus on the relationship between the prosperity and decline of ancient states and corruption.

Key words: corruption, anti-corruption, legal regulation, administrative and legal regulation, Babylon, Hammurabi, Ancient Rome.

Список використаних джерел:

1. Barnick, K., Braemer, J., Ludwig, J. (2007). *Korruption – (kleine) Geschichte der Bestechung*.
2. Качкина Т.Б., Качкин А.В. Коррупция и основные элементы стратегии противодействия ей: Учебное пособие. Ульяновск: ОАО «Областная типография «Печатный двор». 2010. С. 24.
3. Гаммурапі стела // Універсальний словник-енциклопедія. 4-те вид. Київ. Тека, 2006.
4. Артур Самойлович Загальна характеристика історичного стану запобігання та протидії корупційним правопорушенням. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 5. С. 77-81.
5. Омельченко С.В. Корупція з точки зору різних культур світу. *Підприємництво, господарство і право*. 2000. № 3. С. 54–57.
6. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Памятники римского права. Москва. Зерцало, 1997. 164 с.
8. Бартошек М. Римское право: определения, понятия, терминология / М. Бартошек. М.: Политиздат, 1989. 320 с.
9. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія / М. І. Мельник. Київ : Атака, 2001. 301 с.
10. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні: монографія / В.М. Гаращук, А.О. Мухатаєв; Нац акад. прав. наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності, Служба безпеки України, Ін-т дослідж. пробл. держ. безпеки. Х. : Право, 2010. 143 с.
11. Auli Gelli Noctium Atticarum. Libri XX. / Post M. Hertz ed. C. Hosius. – 2 voll. – Lipsiae: Teubner, 1903. (Перевидання: 1981).
12. The Roman Law Library, incl. Leges. URL : <https://web.archive.org/web/20120831060912/http://web.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/>
13. Веклич В.О. Історичний досвід щодо протидії корупції за часів Стародавнього Риму і його значення за умов пострадянського корупційного середовища / Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск, ч. 1, 2017. С. 3–7.